

*Линюк Олена Миколаївна,
кандидат культурології, доцент,
Київська міська академія естрадного та циркового мистецтва*

ЖІНКА У СИСТЕМІ «НОВОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ОБРЯДОВОСТІ»

У статті розглядаються гендерні аспекти соціалістичної обрядовості та вплив радянської ідеології на традиційні українські обряди. Зміна суспільного ладу у країні на початку минулого сторіччя, перетворення народних обрядів на соціалістичні, заміна основного змісту і форми призвели до мінімізації або заміни функціональної ролі жінки у родинній обрядовості, носієм і хранителькою яких вона була. Виявлено, що офіційним виконавцем головних обрядів нової соціалістичної обрядовості був представник спеціалізованої державної служби, що свідчить про тотальну секуляризацію, уніфікацію та одержавлення свят та обрядів.

Ключові слова: жінка, обряд, ідеологія, традиція, колективізація, релігія, інтернаціоналізація, уніфікація, атеїзм, функція, культпрацівник, секуляризація.

В статье рассматриваются гендерные аспекты социалистической обрядности и влияние советской идеологии на традиционные украинские обряды. Изменение общественного порядка в стране в начале прошлого века, преобразования народных обрядов на социалистические, замена основного содержания и формы привели к минимизации или замене функциональной роли женщины в семейной обрядности, носителем и хранительницей которых она была. Обнаружено, что официальным исполнителем главных обрядов новой социалистической обрядности выступает представитель специализированной государственной службы, что свидетельствует о тотальной секуляризации, унификации и огосударствления праздников и обрядов.

Ключевые слова: женщина, обряд, идеология, традиция, коллективизация, религия, интернационализация, унификация, атеизм, функция, культработник, секуляризация.

The article examines the gender aspects of socialist rituals and influence of Soviet ideology on traditional Ukrainian rites. Changing the social order in the country at the beginning of the last century, the transformation of the socialist folk rituals, replacing the main content and form, led to reduction or replacement of the functional role of women in the family rituals bearer and guardian where she was. Found that the main executor of the official ceremonies of the new socialist ritual the representatives of the specialized public service, indicating the total secularization and nationalization of ritualism

Key words: woman, ritual, ideology, tradition, collectivization, religion, internationalism, unification, atheism, function, kultpratsivnyk, secularization.

Нині Україна переживає складний процес реформування державних інституцій і суспільства, пов'язаних з інтеграцією в європейське співтовариство. Перебування України довгий час у складі тоталітарної держави СРСР вплинуло на ментальність українців та їх світогляд. Навіть 20 років незалежності не подолали попередню 70-річну ідеологічну «окупацію мозку» нації остаточно. Бандитські 90-ті, революційні потрясіння 2004 та 2014 рр., анексія Криму Росією та війна на сході України, що триває дотепер не сприяють впевненості у майбутньому та підвищенню рівня добробуту населення, а масова політична неосвіченість, брак інформації про ідеологічний тиск і вплив тоталітарної системи на формування особистості та світогляду, породжують ностальгічні думки деяких категорій населення про реставрацію попереднього режиму. Тому необхідно висвітлювати механізми впливу радянської пропаганди, розроблені радянськими ідеологами, що стане основою розуміння подій у минулому і запорукою неповернення їх у майбутньому, а також сприятиме процесу самоідентифікації нації, усвідомленню своєї історичної значимості та унікальності, що неможливо без знання та плекання традиційної побутової культури українців та її основи – обрядів.

XX століття вписало найдраматичніші сторінки в історію традиційно-побутової, зокрема, обрядової культури українців. Руйнівними для традиційного способу життя українців були колективізація та пов'язаний з нею голодомор, масові репресії, депортації, переселення в Україну великих контингентів іншоетнічного населення, а також системний ідеологічний тиск, що супроводжувався заходами адміністративного та репресивного характеру з метою демонтажу усталених форм української побутової культури та її основи – традиційної обрядовості. У перші ж десятиліття радянської влади було здійснено тотальну секуляризацію свят та обрядів водночас зі зміною їхньої ідеологічної основи та удержавленням. Радянські свята становили собою централізовану систему, основу якої становили календарні свята. Чільне місце в радянській календарній обрядовості посідали загальносоюзні політичні свята :роковини Жовтневої революції, День Перемоги, День Міжнародної солідарності трудящих, День Конституції та ін. Найнижчу сходинку в ієрархії радянських обрядів посідали «суспільно-сімейні» свята, які «позначалися найменш запрограмованою, «індивідуалізованою» ритмічністю» [4, с. 491]. Ідея гендерної паритетності, задекларована в радянських конституціях, втілювалася у чоловічому (День Радянської Армії – 23 лютого) й жіночому (Міжнародний жіночий день – 8 Березня) святах, але у державному святково-обрядовому офіціозі переконливо домінувало маскулінне начало.

Масована пропаганда радянської обрядовості породила велику кількість спеціальної літератури: теоретичних праць, методичних розробок, рекомендацій, збірників, типових сценаріїв, які масовими тиражами друкувалися в усіх республіках колишнього СРСР. Назвемо деякі з них: «Роль социалистической обрядности в формировании советского образа жизни» Б. Аманова [Ашхабад, 1987], «Атеистический потенциал советского обряда и праздника» Д. Аптекмана [М., 1987], «Атеистическая направленность новых советских обрядов» Ю. Калініна та О. Огневой [К., 1985], «Обрядность в системе коммунистического воспитания» В. Балашовой [М., 1983], «Современные семейные обряды и обычаи» І. Браїма [Мінськ, 1988], «Новая жизнь – новые обряды» П. Дарманського [К., 1984], «Советская обрядность как фактор

атеистического воспитания» Н. Дорогунцової [К., 1982], «Советские обряды и их роль в воспитании сельских жителей. Методическое пособие» С. Загрудевської [М., 1985], «Обучение пропагандистов советских традиций, праздников и обрядов» Л. Зінченка [К., 1986], «Наши праздники и обряды» П. Косухи [К., 1987], «Счастья вам, люди! Методические рекомендации по проведению семейно-бытовых обрядов» Б. Купрієнко [М., 1984], «Советские традиции, праздники и обряды. Рекомендованный библиотечный указатель» В. Лукової [К., 1984], «Роль новой советской обрядности в формировании и совершенствовании советского образа жизни молодежи» А. Міцкевича, «Новые советские обряды и обычаи как фактор интернационального и патриотического воспитания. Научно-аналитический обзор» Є. Іваненка [К., 1989], «Золотое кольцо. Сценарий обряда бракосочетания» А. Розенфельда [М., 1982], «Ни капли алкоголя. Методические рекомендации в помощь клубным работникам по проведению безалкогольных праздников и обрядов и других клубных мероприятий» [Пермь, 1986]» «Временное положение о салоне обрядовых услуг» [М., 1983], «Положение о комиссиях по современным традициям, праздникам и обрядам Украинской ССР» [К., 1978], «Рекомендації по обряду «Урочисте вшанування ветеранів праці» [К., 1986] та ін.

Назви цих та інших подібних видань свідчать, що їх об'єднує заідеологізованість і той загальнорадянський чиновницький бюрократизм, який визначав суть підходу партійних та адміністративних органів до народної обрядовості. Показово, що в бібліографії наукової і пропагандистської літератури відсутні тексти, присвячені гендерним аспектам народної обрядовості, зокрема, функціональній ролі жінки в обрядах календарного та родинного циклів.

Однак, не зважаючи на агресивне впровадження в побут радянських людей соціалістичної обрядовості й заборони на проведення традиційних обрядів календарного й родинного циклів, українська обрядова культура вижила. Процесу виживання сприяла й самовіддана праця українських етнографів та фольклористів, які у несприятливий час здійснили велику роботу зі збирання, систематизації, осмислення й видання взірців народної обрядової культури – праці Ф. Колесси, О. Дея, Г. Танцюри, С. Грици, А. Гуменюка, А. Пономарьова, О. Курочкіна, В. Борисенко, В. Скуратівського та ін.

Формування радянської ментальності, місце жінки в українській ментальності та системі родинної обрядовості, залучення жінок до формування нової тоталітарної моделі суспільства стали нині предметом спеціальних досліджень – зокрема аналіз впливу радянської ідеології на ментальність українців здійснено С. В. Кульчицьким у праці «Історичне місце української радянської державності», В. І. Прилуцьким «Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу» (1920–1939), О. П. Рабенчуком «Робітничо-селянська інспекція і культурне життя в радянській Україні», А. М. Киридоном «Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні» наукове дослідження В. Мотуз «Зміни в ментальності українського селянства в добу утвердження тоталітаризму в 20-х–30-х рр. ХХ ст.», а саме стаття «Зусилля з виховання радянської жінки та утворення нової обрядовості». Однак, ці дослідження відбувалися переважно в історичному, психологічному та політично-економічному зрізах. Гендерні аспекти соціалістичної обрядовості, виявлення яких є метою нашої статті зміна суспільного ладу, що найповніше виявлявся у народній свідомості традиціями, звичаями

та обрядами, носієм і хранительською яких була жінка на нові форми радянської обрядовості, директиви і планові святкування досліджено з культурологічних позицій не належним чином і перебувають у процесі активних розвідок, однією з яких є ця робота.

Під агресивним тиском соціалістичних обрядів традиційна календарна й родинна обрядовість відійшла на другий план, зазнавши тяжких втрат і деформацій, інтерпретованих радянськими етнографами як «перетворення». Глибина цих «перетворень» оцінювалася, виходячи з методологічного положення про те, що «стан побутової культури наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. належить розглядати як точку відліку, спадщину, що дісталася поколінням радянського часу» [1, с. 214].

Характеризуючи стан побутової культури у визначеній «точці відліку», М. Гаврилюк та О. Курочкін у статті «Обрядово-святкова спадщина східнослов'янських народів в умовах соціалізму» відзначали тенденції відмирання окремих форм календарної обрядовості під впливом проникнення в селянський побут буржуазних відносин. Значно менших втрат, на думку дослідників, зазнали родинні обряди. Нерівномірність трансформації «не заважала загальному комплексу календарних і сімейних обрядів залишатися однією з консервативних ділянок народного життя, – стверджували автори. – В цьому комплексі магія, забобони й церковно-християнські компоненти посідали ще значне місце, домінували над реальним і раціонально-практичним» [1, с. 214]. Звідси зрозуміло, що перетворення консервативних обрядів на соціалістичні шляхом вилучення магії, забобонів, церковно-християнських компонентів та заміна їх соціалістичною атрибутикою, – а саме це становило суть соціалістичних перетворень – закономірно призводило й до мінімалізації ролі жіночого начала, домінуючого у традиційній обрядовості.

На думку радянських етнографів, колективізація, формування нового світогляду і пов'язані з цими суспільними процесами радикальні зміни традиційного сільського життєстрою призвели до «стрімкого розколу традиційної календарної обрядовості й відходу від побутової релігійності взагалі» [1, с. 216]. У радянській антирелігійній пропаганді велика увага приділялася жіноцтву як консервативнішій частині суспільства. Так, у вступній статті до збірника «Народ про релігію» О. Дей підкреслював: «Релігія відмовила у людських правах і людській гідності половині людства – жінкам, деякі «отці церкви» принизливо називали їх «диявольською посудиною» [2, с. 4]. Серед уміщених у збірнику текстів знаходимо цілий ряд «частівок», що висміюють «релігійний дурман» із позиції молодої селянки-колгоспниці, комсомолки:

«Я колись молилась богу
І біла поклони,
А в колгосп як поступила,
Спалила ікони.
Покинула навек церкву,
Зітхнула легенько,
Полегшало на душі,
Гарно на серденьку» [2, с. 233–234].

Як видно з цього та багатьох інших прикладів, у частівках антирелігійного змісту досить часто використовувалося у пісенному фольклорі звертання дочки до матері, причому дочка втілює передове начало на відміну від матері – уособлення консервативних рис заботливої старожитньої українки:

«Годі тобі, моя мамо,
Богові молитись,
Бери книжку, іди в школу
Грамоті учитись»
«Ой казала мені мати:
– Іди сповідатись!
А я пішла у колбуд
Освіти навчатись» [2, с. 233].

Частівки засвідчують перемогу атеїстичної пропаганди серед найконсервативнішої верстви сільського соціуму – старих жінок:

«Стара баба Ковалиха,
Що богу молилась,
Всі ікони познімала,
В печі попалила» [2, с. 234].

У світлі компартійної ідеології колективізація і пов'язані з нею трансформації селянської свідомості й побутової культури розцінювались як закономірний процес суспільного розвитку. Така оцінка зберігала свою чинність у народознавстві кінця 80-х років ХХ століття. Характеризуючи планомірний процес руйнування обрядів календарного циклу, М. Гаврилюк і О. Курочкін писали: «В нових умовах, коли усупільнене соціалістичне землекористування ліквідувало вікову залежність дрібного господарства від сил природи і страх землероба перед загрозою голоду, розорення, стара система календарних звичаїв і свят поступово, але ненастанно втрачала свою доцільність, обов'язковість, все більше дрібнилася на окремі елементи» [1, с. 216]. Як відомо, у 20-ті – 30-ті рр. українські селяни пережили голод 1922–1923-х і штучний голодомор 1932–1933-х рр. Отже, цілком зрозуміло, що радянська влада ліквідувала не споконвічний і природний страх селянина перед голодом, а саме селянство, котре чинило запеклий опір колективізації, що підривала основи споконвічної традиційно-побутової культури українців.

Зауважимо: тут і далі посилаючись на текст статті М. Гаврилюка та О. Курочкіна, як і інших дослідників радянської доби, які і в несприятливих обставинах тоталітарного режиму зробили багато корисного на ниві вивчення і збереження цінностей народної культури, – їхні праці ми розглядаємо як тексти, що відбивають типові ідеї, концепти й методологічні підходи радянської доби.

Тому не зважаючи на вимушену тенденційність, М. Гаврилюк та О. Курочкін відтворюють певною мірою реалістичну картину втрат і деформацій, що їх зазнала календарна обрядовість за кілька десятиліть радянської влади. «Швидко відпала потреба в архаїчній аграрно-магічній практиці, а з нею відмирало й багато річних звичаїв та обрядів, – пишуть дослідники. – Забувалися численні заборони та обмеження з приводу роботи у святкові дні, втрачали силу прийоми передовсім господарської спрямованості, правила дотримуватися постів тощо.

У довоєнний період процес редукції і трансформації охопив усі цикли річного кола аграрних свят. Зокрема, на більшій частині території України з масового побуту зникали обряди викликання дощу, заклинання морозу на святий вечір, хрещенські купання в ополонці, маснична «коляда», обряд «Спасова борода» на обжинках» [1, с 216–217].

Таким чином, першого, найвідчутнішого удару тоталітарної держави зазнала обрядовість, пов'язана з господарською, аграрною діяльністю. У повоєнні роки деструктивних змін зазнали також обряди, пов'язані з репродукційною, очисною, любовно-шлюбною магією, головними носіями яких традиційно були жінки: «...Майже повністю припинили існування обряди, які містили прийоми репродукуючої, очисної, апотропеїчної та любовно-шлюбної магії: осінньо-зимові зібрання молоді, в тому числі зі грою «калита» на день Андрія, обрядовий цикл зустрічі весни з веснянками й гаївками, волочені обходи перед Пасхою, троїцький обряд водіння «куща», русальні й частково купальські звичаї, а також виготовлення різдвяної прикраси з соломи під назвою «павук», випічка ритуального хліба на Благовіщення, середохресному тижні тощо. Більш стійко утримувався пласт ігрових дівочих ворожінь про шлюб, деякі прийоми лікувальної магії, драматичні вистави типу «Вертеп» та ін. [1, с. 217].

Характеризуючи загальний стан календарної обрядовості наприкінці 80-х, М. Гаврилюк і О. Курочкін відзначали, що в сільському побуті українців збереглися переважно ті календарні свята, які були пов'язані зі зміною пір року і штучно поєднані зі святковими датами церковного календаря. «Однак, – підкреслювали дослідники, – їхнє мотивування і функціональне призначення принципово змінилося. Ріст масового атеїзму сприяв тому, що переважаюча раніше релігійно-магічна функція розмивалася і відмирала, поступившись місцем іншим, у тому числі соціально-етичним, естетичним, розважально-ігровим, інтегративним функціям» [81, с. 217]. Як найбільш показові у цьому плані автори називають новорічне колядування, щедрування, посипання із зацілілими де-не-де іграми ряжених; випікання пасок, виготовлення писанок, звичай прикрашати хату зіллям на Зелені свята тощо. Колядування в західних областях України інтерпретувалося як таке, що втратило свій релігійно-магічний зміст і старовинні обштинно-інтегративні функції, перетворившись на розважальну традицію, носіями якої були переважно діти. Автори також фіксують порівняно більшу життєздатність у Західній Україні карнавального обряду «Маланка», додаючи при цьому, що обряд давно втратив будь-який зв'язок із язичницьким світоглядом, уже в ХІХ столітті трансформувався у святкову забаву, в якій домінували шлюбні мотиви, – що не відповідало правді життя.

Модернізація народного календаря порушила вироблене віками й освячене народним досвідом ритмічне чергування буднів і свят, сприяла руйнуванню багатьох обрядових дійств, сповнених філософського змісту й чарівної поезії, а спроби «переосмислення» драматургії народних календарних свят у радянських сценаріях призводили до розриву форми і змісту народних ритуалів, драм і містерій. «Під час фестивалів, масових заходів линує у січні – купальські пісні, в червні щедрівки і колядки, – відзначає М. Ткач. – І тоді падає сніг на білий цвіт, і гримить грім різдвяної ночі. А ми дивуємося: чому це так? – Знання втрачені. Традиції поруйновано. Предківські застереження відкинуто» [3, с. 142].

Одним із важливих напрямів ідеологічної роботи на фронті нової обрядовості було розвінчання націоналістичних теорій, зокрема, тих, які визначали чинники своєрідної релігійності й індивідуалістичної психології українців на противагу традиційній общинності росіян. Характерний приклад бездоказової критики «ворожих» теорій знаходимо у передмові О. Дея до збірника «Народ про релігію», «Народне розвінчання релігійної облуди»: «Українські буржуазно-націоналістичні «теоретики» ще в ХІХ ст. висунули тезу про богобоязливість, релігійність та про індивідуалістсько-власницьку психологію українців, – писав учений. – Цим застарілим перержавілим інструментарієм користуються й зараз (збірник вийшов у 1984 році – О. Л.) зарубіжні продажні націоналістичні писаки. Проте вся атеїстична українська народна творчість рішуче спростовує ці наклепи, а сучасне суспільне життя українського радянського народу-атеїста, що разом з усіма народами СРСР прямує до комуністичної мети, не залишає від цих зловорожих «теорій» каменя на камені» [2, с. 7–8].

Ідеї утвердження соціалістичного колективізму на противагу «вигаданому» буржуазно-націоналістичними теоретиками індивідуалізму українського селянства було підпорядковане заохочуване владою творення переважно самодіяльними поетами та композиторами новорічних пісень – радянських щедрівок, – у яких прославлялися люди праці, герої п'ятирічок, ударники соціалістичного змагання тощо й оспівувалося радісне, щасливе життя радянського народу, який семимильними кроками прямував у комуністичне майбутнє. Якщо народні колядки і щедрівки були традиційною формою індивідуального новорічного привітання, то в радянську добу «все більшого значення набували привітання колективні», – «така переорієнтація відбиває глибокі зсуви у свідомості і психології радянського селянства – колгоспників і працівників радгоспу, які на практиці оцінили переваги колективної праці» [1, с. 223].

Мотиви уславлення колгоспної праці, соціалістичного способу життя і т. ін. витісняли у сценаріях радянських календарних свят первинний поетичний зміст. У плані виявлення загальних закономірностей адаптування традиційної обрядовості до нового соціалістичного побуту є модернізований варіант купальського свята. Характеризуючи його типову, рекомендовану схему, М. Гаврилук і О. Курочкін відзначають: «Зберігаючи яскравий» народний колорит і близьку до календарної приуроченість, прадавнє свято докорінно змінилося і проходить сьогодні нерідко як огляд готовності трудівників села до майбутніх жнив. У багатьох областях України купальські звичаї та обряди використовуються як елементи художньо-ігрової програми Дня молоді, Свята Серпа і Молота та ін., що відзначаються у середині літа» [1, с. 223–224].

Під впливом радянських обрядотворців руйнувалася традиційна символіка купальської містерії – «природно інтернаціоналізувалася, тобто набувала більш широкого звучання» [81, с. 224]. Конкретним прикладом такої інтернаціоналізації було те, що в радянській редакції «купальський вінок любові нерідко трактується як вінок дружби народів, спалення солом'яних чучел символізує суд над паліями війни» [1, с. 224]. Оскільки генеральним напрямком розвитку радянського масового свята було «святкове осмислення праці», як природний тлумачився і той факт, що в традиційну основу «радянського свята Івана Купала вплітаються мотиви величання ударників праці, уславлення союзу робітничого класу і селянства» [1, с. 224]. З позицій пострадянської

етнології цілком очевидно є саме протиприродність інновацій тоталітарної доби, які перетворювали традиційну святкову обрядовість на примітивні пропагандистські кітчі.

Ідеї інтернаціоналізації традиційної культури українців слугували «збагачені» соціалістичним змістом і символікою російські свята зустрічі Весни та Російської Зими. Ці свята, незважаючи на очевидну для всіх специфіку кліматичних умов північної сусідки, поширювалися на території України та Білорусії. «...Свято зустрічі Весни, як і свято Російської Зими, вперше з кінця 50-х років стало відзначатися в РСФСР і тільки потім поширилося на Україні та в Білорусії, – відзначають М. Гаврилук і О. Курочкін і висновують: – Широкий і доволі швидкій популяризації цих святкових традицій у сусідніх республіках сприяла генетична й історико-культурна спорідненість трьох братніх народів, які належать до єдиної метаєтнічної спільноти. У цьому слід бачити один із конкретних проявів... інтеграційних процесів міжрегіонального характеру» [1, с. 224]. Насправді ж поширення створених у московському центрі псевдонародних схем календарних свят було одним із напрямів «генеральної лінії», спрямованої на уніфікацію традиційної обрядовості українців, білорусів і росіян з метою стирання рис національної своєрідності й утвердження стандартів «загально-радянських» свят, єдиної структури «соціалістичної святково-обрядової культури»: «Склад сезонних чи календарних свят нового типу, художньо-обрядові засоби їх вираження ще остаточно не стабілізувалися і перебувають у процесі розвитку, – констатували українські дослідники на Х Міжнародному з'їзді славистів 1988-го року. – Одні з них – свято Врожаю, Нового року – мають по суті всесоюзний діапазон, інші, як наприклад, свято Івана Купала, поширені в межах великого регіону республіки, треті, такі, як свято проводів на полонину у вівчарів Карпат, є локальною традицією. Але незважаючи на різні масштаби побутування, всі вони входять в єдину систему соціалістичної святково-обрядової культури. У ній, як і в інших сферах життєдіяльності радянського суспільства, активно діє механізм зближення і збагачення національних культур» [1, с. 224–225]. «Остаточна стабілізація» системи соціалістичної обрядовості означала в майбутньому її цілковиту уніфікацію шляхом поступового стирання рис регіональної і локальної своєрідності. Цей процес, у який були різною мірою втягнуті не лише всі республіки колишнього СРСР, а й країни – насамперед слов'янські – соціалістичного табору, припинився лише з розпадом соціалістичного табору й Радянського Союзу.

Соціалістичні перетворення значною мірою деформували і традиційну родинну обрядовість, зруйнувавши її цілісність. Припинення діяльності баб-повитух, зумовлене розвитком системи охорони здоров'я, було чи не єдиною беззастережно позитивною інновацією радянської доби. Обряд «звіздин», який у комплексі нової обрядовості замінив традиційні христини, був позначений типовими рисами загальнорадянської ідеологізації та уніфікації, у церемонії «звіздин» акцентувалися цінності тоталітарної системи на протигагу традиційним цінностям родинного життя.

Найбільше архаїчних елементів зберігали поховально-поминальні обряди, пов'язані з обмиванням, одяганням покійного, покладанням до труни, виносом із дому, походом на кладовище похованням, поминальним обідом із ритуальним коливом, обов'язковими поминками на дев'ятий, сороковий день і роковини. Зберігали чинність і поминальні дні: «проводи» на Пасху, троїцька субота. Серед найпоширеніших

нововведень стали правила вимикати радіо і телевізор, зупиняти годинник на знак трауру, зупиняти поховальну процесію біля місця роботи покійного, біля монумента воїнам, полеглим у боях за радянську владу використовувати траурні вінки, пов'язки. Схема громадянського поховального обряду, насаджувана в селі, включала створення поховальної комісії, врочисте чергування біля труни, промови керівників колективу, участь духового оркестру тощо.

Суттєвих трансформацій зазнали українські шлюбні обряди. Роль традиційних елементів обрядовості в радянському шлюбному ритуалі була мінімізована, зведена до другорядно-декоративної. Визначальною у структурі нового ритуалу була «сукупність офіційних символічних актів загальносоюзного значення», куди входили: урочисте привітання молодих, обмін обручками, згода на шлюб, вручення шлюбного свідоцтва, виголошення привітальних текстів, покладання квітів до пам'ятника Леніну чи монумента загиблим воїнам тощо. Серед відібраних з арсеналу традиційних і санкціонованих владою обрядових форм найактивніше використовувалися наступні: зустріч молодих біля входу в обрядове приміщення з караваєм чи тортом на рушнику, ставання молодих на рушник, після чого «молода... протягує його ногою, «щоб і інші дівчата виходили заміж»; обсіпання молодих зерном і цукерками [1, с. 226] тощо, – тобто, загалом, елементи, пов'язані з максимально примітивованою символікою хліба та весільних рушників. У форматі локальних традицій практикувалося використання весільного «гільця», «деревця», елементи національного одягу, стрічки, барвінкові віночки, ритуал одягання молодої, заплітання коси та ін. У переліку збережених елементів традиційної обрядовості М. Гаврилюк і О. Курочкін називають батьківське благословення і збереження «основи інституту весільних чинів» [1, с. 219]. У тексті цитованої статті, як і в більшості інших досліджень, присвячених шлюбним обрядам соціалістичної доби, не згадується про домінування матері в усьому комплексі обрядодій, що становило одну з найхарактерніших рис традиційного українського весілля. У радянській шлюбній обрядовості домінували не берегиня родинного вогнища, а офіційні особи, які певною мірою представляли маскуліну державність Радянського Союзу, здійснюючи обов'язкові ритуали всесоюзного зразка. Роль матері була зведена до другорядної.

Специфічно радянським варіантом шлюбної церемонії було комсомольське весілля, у якому були практично відсутні головні складові традиційного весільного дійства. Комсомольське весілля загалом не прижилося в українському селі. Безрезультатними виявилися і спроби запровадити «безалкогольне» весілля в контексті «антиалкогольної кампанії» доби М. Горбачова, – дефіцит спиртного компенсувався горілкою домашнього виробництва, замаскованої під узвар, квас чи компот.

Запровадження соціалістичних обрядів радикально змінило рольові функції жінки в усьому комплексі нової святково-обрядової культури. «Якщо на святах державно-політичних «керував» представник місцевої партноменклатури, то на святах неполітичних, особливо сімейних, на перший план виходить постать так званого масовика-витівника фахівця з радянських обрядів, свят, загалом розважально-дозвіллевих дійств, спеціально навченого й перевіреного у відповідних органах з метою недопущення порушень завізованих і регламентованих правил. Так, у методичному

збірнику «Сотворение праздника», надрукованому в Донецьку 1988-го року, чітко визначається роль масовика-витівника на весіллі і, щоб не втратити специфічний колорит типового тексту, процитуємо в оригіналі: «... Колоритная фигура на свадьбе – сваха. Как правило, эту роль берет на себя культработник. Она (чи він – О. Л.) встречает свиту жениха шутками да прибаутками... Подготовка свадьбы, так же, как и других послеобрядовых торжеств, – дело сложное, его ведущие должны быть и сценаристами, и режиссерами, и актерами...» [5, с. 7].

Носієм нової соціалістичної обрядовості є представник спеціалізованої державної служби, що свідчить про грубе втручання держави у сферу родинної обрядовості. Виконуючи функції головного розпорядника весільних обрядодій, культпрацівник або масовик-витівник вносить у весільне дійство той елемент державного організуючого й регламентуючого втручання, котрий перетворював невимушене весільне дійство на стандартну церемонію. Політика агресивного «внесення святковості в побут», руйнуючи засадничі принципи традиційних обрядів, позбавляла родинні свята людського тепла, естетичного багатства й символічної значимості, часто зводячи його до примітивного колективного трапезування.

Проведений аналіз доводить, що в радянську добу календарна й родинна обрядовість маргіналізувалася, зазнавши суттєвих втрат і деформацій.

Перетворення народних обрядів на соціалістичні шляхом заміни базових змістів і форм на радянські міфологеми й відповідну зовнішню атрибутику призвело до мінімізації ролі жіночого начала, традиційно домінуючого в родинній обрядовій культурі українців. Офіційним носієм і виконавцем головних обрядів нової соціалістичної обрядовості є представник спеціалізованої державної служби, що свідчить про тотальну секуляризацію та одержавлення свят та обрядів. Виконуючи функції головного розпорядника й виконавця святково-обрядових дійств, культпрацівник чи масовик-витівник вносив у них елемент організуючого й регламентуючого стороннього втручання, котре перетворювало свято на уніфікований за всесоюзними зразками захід. Політика агресивного «внесення святковості в побут», руйнуючи засадничі принципи календарних і родинних народних обрядів, позбавляла їх символічної значимості, естетичного багатства й національної своєрідності.

Література:

1. Гаврилюк М. Обрядово-святкова спадщина східнослов'янських народів в умовах соціалізму / М. Гаврилюк, О. Курочкін // X Міжнародний з'їзд славистів, Софія, вересень 1988 р.: Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів: Доп. / АН УРСР. Редкол П. Сохань / відп. ред. та ін. – Київ : Наукова думка, 1988. – С. 211–227. 2. Дей О. Народне розвінчування релігійної облуди / О. Дей // Народ про релігію: Українська народна антирелігійна творчість / Упор. А. Іоаніді, А. Бондаренко; Вст. ст. О. Дея. – [2-е вид., доповнене]. – Київ : Політвидав України, 1984. – 254 с. 3. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – Київ : ЗодіакЕко, 1995. – 368 с. 4. Різник О. Обряди і свята / О. Різник, О. Гриценко // Нариси української популярної культури. – Київ : УЦКД, 1998. – С. 481–502. 5. Сотворение праздника // Статті, інтерв'ю, бесіди за «круглим столом». – Донецьк : Донбасс, 1988. – С. 72.